

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN
HET KATHOLIEK LEVEN IN DE NEDERLANDEN

Vlaamse kapittels in de vroege Middeleeuwen

—

Klopjes tussen jezuiten en seculieren

—

Het cecilianisme en zijn lokale acceptatie

—

9.2000.3

T 87

Recensieartikelen

310 Gerard Rooijackers

'De wegen van Willem Frijhoff'

De methodologie van de contextuele biografie als (kerk)historische uitdaging

Willem Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz. Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf, 1607-1647*. Nijmegen: SUN, 1995 (Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden), 928 p.; ISBN 90-6168-402-1; Hf. 89,50.

Met het duiden van het boek van Frijhoff over de weesjongen Evert Willemsz. als simpelweg een biografie zouden we de auteur onrecht aandoen. Deze omvangrijke studie is immers veel meer dan dat. Daarmee heeft de auteur het zichzelf geenszins gemakkelijk gemaakt, en de eerlijkheid gebiedt te zeggen: ook niet voor zijn lezers. De gemengde respons in de Nederlandse vakwereld getuigt daarvan. Niet dat er nu echt uitgesproken negatieve reacties waren, maar naast de lof die de auteur voor zijn werk kreeg toegezwaid stonden toch ook onmiskenbare zure opmerkingen over de omvang, de breedte van de thematiek en de vele excursen. "Had het niet wat minder gekund?", zo merkte een recensent zelfs op. Dat laatste is op z'n minst opmerkelijk, want doorgaans wordt in boekbesprekingen gesteld dat een auteur nogal wat aspecten onderbelicht of onbesproken laat, en wanneer dat bij uitzondering nu eens niet het geval is, wordt de nagestreefde volledigheid tegen de auteur gebruikt.

Daarnaast is de respons bij een groter publiek van niet-vakgenoten nagenoeg afwezig. De studie van Frijhoff heeft dan ook niet de verleidelijke eenvoud en compactheid van studies over plaatsen als Graft en Jorwerd, die veel meer aanknopingspunten bieden tot identificatie en romantisering. Daarmee wil ik deze laatstgenoemde boeken geenszins diskwalificeren, ze heben hun eigen merites, maar gesteld moet worden dat Frijhoff met zijn pil over Evert Willemsz. behalve een biografie en een tijdsbeeld van allerlei culturele circuits in de eerste helft van de zeventiende eeuw, tevens een interessant methodologisch experiment heeft ondernomen door een brede mentaliteitsgeschiedenis aan de hand van één persoon te schrijven. Het is met name dit aspect dat ik in deze bespreking aan de orde wil laten komen.

Het levensverhaal van Evert Willemsz. zelf is gauw verteld. Samen met drie broers ondergebracht in het weeshuis van Woerden krijgt hij in 1622

en 1623, op vijftienjarige leeftijd, een aantal ingrijpende mystieke, psychosomatische ervaringen, waardoor hij zich bewust wordt van zijn roeping als predikant. Door de hemelse boodschappen ontdekt hij als het ware zichzelf, hij wordt geestelijk herboren, en besluit om die nieuwe identiteit in te zetten als voorganger van een gereformeerde gemeenschap. Hij verlaat de kleermakerswerkplaats en gaat naar de Latijnse school waar hij onder de hoede komt van mr. Zas, zijn geestelijk leidsman. Zijn intellectuele vorming zet hij voort te Leiden, eerst aan de Latijnse school en later aan het Statencollege aldaar. Hij verlaat op 22-jarige leeftijd de universiteit om tot aan zijn 25ste, wanneer hij wettelijk meerderjarig wordt en als predikant wordt bevestigd, als ziekentrooster in West-Afrika aan de kust van Guinee in Fort Nassau als zielentrooster te werken. Vervolgens wordt hij als Everhardus Bogardus dienaar van het Woord op Manhattan in Nieuw Amsterdam (New York) waar hij het geregeld aan de stok krijgt met officieren van de West-Indische Compagnie (WIC) die hij berispt om hun goddeloos gedrag. Hij wordt evenwel gesteund door (een deel van) de plaatselijke kerkeraad en de Amsterdamse classis in de Republiek. Daarnaast verricht hij er zendingswerk onder indianen en zwarte slaven. Op dertigjarige leeftijd trouwt hij er Anneke Jans en wordt zodoende de *founding father* van een talrijk nageslacht in de nieuwe wereld. Zijn plotse-linge dood in 1647 tijdens een schipbreuk voor de kust van Wales op weg naar patria om daar het hooglopende conflict met de compagnie-directeur te beslechten, vormt het eindpunt van zijn leven, maar niet van zijn levensverhaal, dat onder meer via *The Anneke Jans and Everhardus Bogardus Descendants Association* in de Verenigde Staten van Amerika wordt gekoesterd en gemythologiseerd.

In twintig hoofdstukken beschrijft Frijhoff nauwgezet het leven en *Nachleben* van zijn hoofdpersoon, waarbij telkens de culturele circuits waarin deze verkeerde en die betekenis gaven aan zijn denken en doen, worden geanalyseerd. De twee levensfasen van Evert, die tevens worden weerspiegeld in het Nederlandse en Amerikaanse bronnenmateriaal, weerspiegelen zich in de hoofdstructuur van het boek. Het eerste, meest uitgebreide deel, behandelt de jeugdfase van Evert Willemsz. met uiteenzettingen over de Woerdense gemeenschap van die dagen, de positie van wezen daarin, het belang van familierelaties, de invloed van opvoeders en leidsmannen, de percepties van de (zondige) wereld en de culturele uitingen daarvan in taal, beeld en gebaar. Centraal in dit deel staat de openbaring van zijn roeping, die op fascinerende wijze wordt ontleed in verschillende fasen variërend van lichamelijke beleving (ziekte, visioenen, mystieke boodschappen, extase), ontleding en verlossing (beking, zuivering, levensopdracht) alsmede maatschappelijke erkenning (kerkelijke en wereldlijke acceptatie en publicatie). In een intermezzo, dat is gewijd aan de stageperiode als ziekentrooster in Ghana, komt de rijping van de adolescent aan bod die er bevestigd wordt in zijn Goddelijke opdracht.

Het tweede deel behandelt de zendingsactiviteiten van de predikant Bogardus op Manhattan. Hij bouwt er niet alleen een kerkgemeenschap op, maar sticht er ook een familie waarbij confrontaties met de wereldlijke gezagsdragers niet uitblijven. Zijn kritiek op wreedheden en losbandig leven in de nieuwe wereld, alsmede de belangenstrijd tussen een toekomst

311

TRAJECTA

Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden

Negende jaargang, 2000, aflevering 3.

Trajecta is een Belgisch-Nederlands tijdschrift dat viermaal per jaar verschijnt in een omvang van gemiddeld 96 bladzijden per aflevering. De uitgave geschiedt in eigen beheer door de Belgisch-Nederlandse Redactie Trajecta vzw, statutair gevestigd te Leuven (B.), in samenwerking met het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen.

De beoordeling van de kopij geschiedt door terzake deskundigen zowel van binnen als ook van buiten de redactie.

Redactie:

Theo Clemens, Michel Cloet, Willem Frijhoff, Lieve Gevers, Jan Jacobs, Jan De Maeyer, Peter Nissen, Eddy Put, Peter Raedts, Martine De Reu, Jan Roegiers, Jan Roes, André Tihon, Lodewijk Winkeler.

Kernredactie:

Jan Roegiers (voorzitter), Theo Clemens (secretaris Nederland), Eddy Put (secretaris België), Willem Frijhoff, Lieve Gevers, Jan Roes.

Adressen:

Het algemeen secretariaat en de administratie van Trajecta zijn gevestigd bij het Katholiek Documentatie Centrum

Postbus 9100, NL - 6500 HA Nijmegen.

Redactiesecretaris België:

E. Put, Stijn Streuvelsstraat 42, B - 3010 Kessel-Lo

Redactiesecretaris Nederland:

Th. Clemens, Comeniuslaan 17, NL - 3706 XA Zeist

Trajecta Internet: www.kdc.kun.nl/trajecta

Abonnementen en losse nummers:

De abonnementsprijs per jaargang bedraagt 1100 Bfr. in België en f 60,- in Nederland. Studenten kunnen zich tegen een verminderd tarief 600 Bfr. in België en f 32,50 in Nederland abonneren onder overlegging van een kopie van de studentenkaart. Men abonneert zich voor een hele jaargang. Abonnementen worden geacht stilzwijgend te zijn verlengd, tenzij de abonnee vóór 1 januari van het nieuwe abonnementsjaar schriftelijk heeft opgezegd. Aan abonnees buiten België en Nederland worden de meerkosten van verzending en betaling in rekening gebracht.

Bij het algemene secretariaat kunnen ook losse nummers worden besteld. In geval van normale nummers bedraagt de prijs hiervan 360 Bfr. in België en f 20,- in Nederland. Voor speciale nummers zullen aangepaste prijzen worden vastgesteld.

Bankrelaties van Trajecta:

In België: Kredietbank nr. 431-0584101-34.

In Nederland: Postbank, rek.nr. 787026. Rabo Bank Roosendaal, rek.nr. 19 43 27 760 (Postbanknummer van de Rabo Bank Roosendaal: 1103950).

Kopij:

Artikelen (duidelijke print met ruime linkermarge) toezenden aan een van de beide redactiesecretarissen. De

inhoud van de artikelen dient betrekking te hebben op de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden en daarmee verbonden onderwerpen en gebieden. De belangstelling gaat uit naar beknopte bijdragen, bij voorkeur niet langer dan 20 bladzijden van 3500 tekens per bladzijde (inclusief noten, bijlagen), vergezeld van drie tot vijf illustraties dan wel bruikbare aanwijzingen hiervoor. Bij de voorbereiding van de tekst dient men de 'huisregels' voor kopijverzorging te volgen. Deze zijn te verkrijgen bij het algemeen secretariaat, bij een van de redactiesecretarissen of te raadplegen op Trajecta Internet (zie: *Adressen*). Als de tekst door de redactie aanvaard is, moet ze in haar definitieve vorm op diskette worden aangeleverd.

Boekbesprekingen:

Trajecta schenkt ruime en tijdige aandacht aan nieuwe publicaties, hetzij door recensies en besprekingsartikelen, hetzij door literatuursignalen. Voor dit doel kunnen exemplaren van nieuwe publicaties worden toegezonden aan:

Voor België: p.a. KADOC,

Vlamingenstraat 39, B-3000 Leuven

Voor Nederland: p.a. KDC,

Postbus 9100, NL-6500-HA Nijmegen

Kroniek:

Trajecta publiceert informatie over congressen, tentoonstellingen, benoemingen, bijeenkomsten van (kerk)historische verenigingen, archieven en andere bewaarplaatsen of vormen van documentatie. Mededelingen van deze aard zijn welkom bij het algemene secretariaat of een van de redactiesecretarissen.

Advertenties en bijshuiter:

In overleg met de redactie is het mogelijk advertenties te plaatsen of folders bij te sluiten. De tarieven hiervoor kunnen bij het algemene secretariaat worden opgevraagd.

Trajecta wordt bibliografisch verwerkt door:

ATLA Religion Indexes

Bibliografie van de Geschiedenis van België

Bibliografie van Ons Geestelijk Erf

Francis

Historical Abstracts

Repertorium van boeken en tijdschriftenartikelen

Revue d'Histoire Ecclesiastique

Zeitschriften Inhoudsdienst Theologie

als WIC-handelskolonie of als landbouwnederzetting van pioniers die zich permanent vestigen, brengen hem onder andere in conflict met de Compagnie-directeur Kieft, dat zal worden opgelost door de verdrinkingsdood van beide opponenten. In een vermakelijke epiloog wordt de verbeelding van zijn leven tot en met recente kinderboeken behandeld, waarbij de mythomane neigingen van sommige genealogen tot de juiste proporties worden teruggebracht en mystificerende interpretaties van schilderijen, zoals de *Puzzle Picture*, uit de doeken worden gedaan. In plaats van louter een schamper rationalistisch ontmythologiseren, beoordeelt de auteur deze specifiek Amerikaanse omgang met het (genealogisch) verleden en de daarmee verbonden relikwieën op zijn eigen merites. In een afsluitende 'balans' weegt Frijhoff twee uitersten van Bogardus' karakter, te weten toorn en drankzucht versus piëtisme, tegen elkaar af, waarbij hij onder meer fraai laat zien hoe verschillend toorn kon worden beleefd en geïnstrumentaliseerd.

312 De methode die de auteur hanteert om de motivaties, die de jongen Evert en de latere predikant Bogardus bezielde, inzichtelijk te maken verdient nadere beschouwing. Frijhoff kiest ervoor om zijn hoofdpersoon niet te reduceren tot een willoze, gedetermineerde speelbal van concrete omstandigheden of bredere maatschappelijke processen, maar neemt het leven van Evert Willemsz. Bogardus als uitgangspunt waarbij hij steeds oog heeft voor de specifieke keuzes die deze maakt uit de culturele repertoires die hem ter beschikking staan. De auteur accepteert met andere woorden de autonomie van zowel het zelfbeeld, als de levensstijl en levensopdracht van zijn onderwerp: het leven van een, al dan niet representatief, individu uit de vroegmoderne tijd dat voor zichzelf een zekere speelruimte bevecht. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ook Frijhoff heeft daarmee geworsteld. Hoe bijvoorbeeld die toch twee heel verschillende levensfasen in een zinvol verband aaneen te knopen? Op welke wijze emoties te duiden en verantwoord te psychologiseren? We kennen de hoofdpersoon vooral uit de nagelaten archivalische sporen van zijn concreet gedrag. De pamfletten waarin zijn mystieke ervaringen worden verwoord (de numineuze taal van zijn ego) verschaffen daarnaast een zeldzame blik in de belevingswereld van een ongeletterde jongeling, die evenwel weer is gestructureerd volgens toenmalig aanvaarde patronen van religieuze beleving.

Op welke wijze kan die baaierd van emoties, strategieën, ambities en gelaagde identiteiten tot een historisch verantwoord, samenhangend en inzichtelijk geheel worden gesmeed? Frijhoff laat niet na te stellen dat een biografie in de eerste plaats een constructie van de biograaf zelf is, waarbij de cultureel bepaalde constructies – waarin het leven door de hoofdpersoon zelf en zijn omgeving worden geduid – als uitgangspunt dienen. Om hier wegwijs in te kunnen worden en de verschillende aspecten weer opnieuw betekenis te geven is derhalve een methodologische oefening vereist; een theoretisch experiment om recht te doen aan de complexiteit van het leven via in groeps culturen ingebedde individuele verwachtingen en ervaringen.

De drempelervaring die Evert Willemsz. op de overgang van jeugd naar volwassenheid overkwam, kan alleen begrepen worden wanneer we ons verplaatsen in de allesomvattende betekenis die religie had voor de vroeg-

moderne mens. Hierbij zijn een drietal niveau's relevant voor de analyse, te weten religie als duidingssysteem van de menselijke en natuurlijke werkelijkheid (een meer intuïtieve of pre-reflexieve vorm), als een verinnerlijkt Godsgeloof (reflexief) en tenslotte religie als kerkelijk denk-, expressie- en organisatiekader (sociale vorm). Religie fungeert hier dus nadrukkelijk als een antropologisch zingevingsproces, waarbij de behoefte daaraan gelovige mensen communicatief verbindt met een andere, als wezenlijk ervaren werkelijkheid. Het sociale niveau van religie stond daarbij niet zelden op gespannen voet met de meer intuïtieve en verinnerlijkte religieuze vormen zoals ook de hoofdpersoon zou ondervinden met zijn mystieke jeugdervaringen en zijn latere piëtistische levensopvatting. Het was immers de kerk die uitmaakte welke numineuze ervaringen als authentiek en waarachtig geduid konden worden, hetgeen bij verschijnselen als extase en hemelse boodschappen al snel wantrouwen opwekte: had men hier in plaats van een mystieke Godservaring niet te doen met een geval van pathologische inbeelding?

Daarnaast is op een meer algemeen vlak van historische analyse een weloverwogen strategie nodig om de ingrijpende evenementen uit de levensloop van een individu cultureel en mentaal te duiden. Frijhoff toont zich een overtuigd tegenstander van het in historische kringen veel toegepaste reductionisme door een gebeurtenis simpelweg te herleiden tot een herkenbaar grondpatroon. Hetzelfde geldt voor de reductie van psychosomatische verschijnselen tot een gangbaar ziektebeeld of het beschouwen van een persoon als de uitgesproken exponent van één bepaalde groep. Daarentegen wil hij de betekenis van een evenement in zijn eigen tijd begrijpen door systematisch een drievoudige analyse toe te passen. In de eerste plaats gaat Frijhoff ervan uit dat elke gebeurtenis een eigen, interne procesmatige structuur heeft, zoals de specifieke religieuze ervaring en de daarmee gepaard gaande voedselonthouding in het geval van Evert Willemsz. Losse vormtradities werden daarbij door hem tot een eenmalig evenement gesmeed.

In de tweede plaats beschouwt Frijhoff elke gebeurtenis op een synchroon niveau, waarbij de verstrengeling ervan in culturele circuits met eigen gedragsrepertoires resulteert in steeds bredere, concentrische interpretatiecirkels rond het gebeurde. Dit betreft dus de contemporaine context bij wijze van *community history* waarin bijvoorbeeld het weeshuis als microsamenleving figureert, het stadje Woerden als remonstrants en luthers nest een rol speelt en de nieuwe wereld van de overzeese koloniën bepalend is voor (emotionele) gedragsstandaarden. Tenslotte hanteert de auteur een derde interpretatieniveau in de vorm van een diachroon raster, waarbij het evenement wordt ingebed in oude vorm- en betekenstradities waardoor telkens weer, bij wijze van plastisch vocabulaire, oudere gebeurtenissen worden geactualiseerd en opnieuw van zin voorzien. Op deze schaal van de tijdsduur gaat het niet alleen steeds om de overgeleverde tradities waarin een evenement ligt ingebed, maar ook om de latere beeldvorming en perceptie daarvan. Dit betreft enerzijds het oordeel van latere generaties maar bijvoorbeeld ook de wijze waarop de volwassen Bogardus omgaat met de doorwerking van zijn religieuze jeugdervaring.

Door al deze steeds uitdijende structurele, synchrone en diachrone be-

tekenisvelden open te leggen, hetgeen minutieuze beschrijvingen en analyses vergt, tracht de auteur door te dringen in de diepere lagen van de zingeving, die cultureel bepaald zijn door de elkaar overlappende repertoires van vormen, woorden en beelden die tezamen het collectieve geheugen van een samenleving vormen. Belangrijk daarbij is voorts dat het hierbij niet alleen gaat om die vormen op zich als topoi, clichés, beeldtalen en verhaalgenres, maar hoe ze telkens in een welomschreven context worden toegeëigend. Het is de specifieke selectie en combinatie van deze vormelementen die in het receptieproces enerzijds zorgt voor collectieve herkenning en anderzijds de unieke zingeving daarvan door een individu mogelijk maakt. In dat laatste spanningsveld ligt overigens stevast een onderhandelingstraject besloten tussen publieke en private domeinen, waarbij het subject zich een zekere speelruimte moet veroveren op zijn historisch bepaalde omgeving, die het evenement immers tracht in te voegen in bestaande en algemeen aanvaarde culturele categorieën. Een gebeurtenis zelf heeft immers geen autonome zin, die wordt pas in dergelijke dynamische processen eraan toegeschreven zodat het evenement in een maatschappelijke context 'ergens voor staat' en fungeert als representatie van bepaalde opvattingen.

Deze theoretische benadering van een mensenleven maakt dit boek voor mij spannend, en doet de studie ver uitstijgen boven een biografische exercitie. Door het inzicht dat zodoende wordt verschaft in de samenhang, kracht en weerspannige flexibiliteit van de handelings- en betekenisrepertoires krijgen we greep op de specifieke persoonlijkheidsontwikkeling – bezien als een voortdurend socialisatieproces – van Evert Willemsz. De auteur omschrijft zijn ambitieuze project zelf het liefst als een 'biografie in context', en het verbaast mij dan ook enigszins dat hij dit niet wat explicieter heeft laten doorklinken in de titel van zijn boek. De "wegen van een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf" maakt een sterk psychologiserende indruk en lijkt veeleer te verwijzen naar de jonge Evert dan naar de volwassen Everhardus. Wanneer ik ook eens mag psychologiseren zou ik stellen dat de 'biograaf' kennelijk zelf meer affiniteit of betrokkenheid heeft met de Woerdense jongen dan met de Nieuw-Amsterdamse predikant. Was het onderzoek naar zijn Amerikaanse lotgevallen het meest avontuurlijk, zijn mystieke jeugdervaringen en de reacties daarop in zijn toenmalige leefwereld hebben Frijhoff naar mijn idee uiteindelijk toch dieper geïntrigeerd.

Dat heeft evenwel voor de Nederlandse religiegeschiedenis een rijk boek opgeleverd, vooral wat betreft de duiding van mystieke ervaringen; een onderwerp waarmee vaderlandse kerkhistorici tot op de dag van vandaag immers maar moeilijk raad weten. Frijhoff heeft met zijn studie een grote greep gedaan, en wat mij betreft in methodologisch opzicht zelfs een gouden greep, maar ik moet er (evenals de auteur) niet aan denken wat dat voor consequenties gehad zou hebben voor de omvang wanneer Ervert Willemsz. Bogardus geen veertig maar drie-en-zestig jaar oud was geworden. De lokale amateurhistoricus die eens een artikeltje wijdde aan 'het wonder van Woerden' en daarbij stelde dat er over deze jongen nog heel wat meer te melden zou zijn, hetgeen evenwel 'buiten het bestek' van zijn bijdrage zou vallen, had het volstrekt bij het verkeerde eind – zoveel maakt

Frijhoff wel duidelijk. Het van A tot Z lezen van zijn niettemin vlot geschreven boek zal voor de meeste lezers een hele opgave zijn en persoonlijk vind ik dat je daarmee de studie ook niet optimaal benadert. De delen, zelfs de losse hoofdstukken, laten zich immers heel goed afzonderlijk lezen en vormen stuk voor stuk boeiende confrontaties met weerbarstig materiaal waarbij telkens wordt gestoten op de grenzen van onze kennis. Dat is een formidabele gewaarwording, die tot nadere reflectie en concreet nieuw onderzoek aanspoort. De aanzetten daartoe zijn, via de registers en het uitgebreide notenapparaat waaruit blijkt dat de auteur een enorm veld overziet, volop voorhanden. De studie van Frijhoff zet, als een opeenstapeling van *microstoriën* bij wijze van Geertziaanse 'dikke beschrijvingen', een nieuwe standaard in het biografische genre, die evenwel maar moeilijk nagevolgd zal kunnen worden: evenals Evert heeft ook Willem immers een sterk ego dat op elke pagina doorklinkt in een zowel consciëntieuze als zelfbewuste behandeling van zijn materiaal.

J.Y.H.A. Jacobs Twee Belgische onderzoekscentra en het Tweede Vaticaanse Concilie

Alois Greiler and Luc De Saeger (red.), *Emiel-Jozef De Smedt, Papers Vatican II Inventory*. With a Preface by Leo Declerck. Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1999, xxxv + 125 p., ISBN 90 73683 33 5; L. Declerck et E. Louchez, *Inventaire des Papiers conciliaires du cardinal L.-J. Suenens*. Louvain-la-Neuve: Publications de la Faculté de Théologie, 1998 (Cahiers de la Revue Théologique de Louvain, 31), 355 p., ISBN 90 429 0704 5.

C. Van de Wiel en G. Cooman (red.), *Repertorium van de Documenten in het Archief Monseigneur Willy Onclin*. Tweede Vaticaanse Concilie en de Pauselijke Commissie voor de herziening van het Wetboek van Canoniek Recht. (Novum Commentarium Lovaniense in Codicem Iuris Canonici), Leuven: Peeters, 1998, 366 p., ISBN 90 429 0035 0.

M. Lamberigts, Cl. Soetens, J. Grootaers (red.), *Les Commissions Conciliaires à Vatican II*. Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1996, xi + 370 p., ISBN 90 73683 19 x.

M.T. Fattori, A. Melloni (red.), *Experience, Organisations and Bodies at Vatican II. Proceedings of the Bologna Conference December 1996*. Leuven: Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1999, xii + 484 p., ISBN 90 73683 30 0.

In 1992 werd ten behoeve van dit tijdschrift een overzicht samengesteld van het onderzoek betreffende de geschiedenis van Vaticanum II in België en Nederland (vgl. *Trajecta*, 1 (1992), p. 187-205). De auteur, prof. Lieve Gevers maakte in dat verband onder meer melding van het "Centrum voor Conciliestudie Vaticanum I" dat sinds 1969-1970 gevestigd is aan de Faculteit van Theologie van de K.U. Leuven. Archiefbestanden van Vlaamse en ook Nederlandse conciliedeelnemers worden hier niet alleen

samengebracht (in originele staat, in fotokopie en/of op geluidsband), maar via inventarissen of anderszins ook toegankelijk gemaakt. Daarnaast bestaat vanaf 1982 in Louvain-la-Neuve het "Centre Lumen Gentium" van de Universit  Catholique de Louvain (U.C.L.). Dit instituut bezit de Vaticanum II-documentatie van een aantal Franstalige conciliedeelnemers van Belgische origine. Ook de staf van dit centrum spant zich in om de aldaar gedeponeerde archivalia op enigerlei wijze voor onderzoekers toegankelijk te maken. Omdat de inbreng vanuit Nederland en vooral België ten behoeve van de menings- en besluitvorming op Vaticanum II (1962-1965) zo groot is geweest, maar ook omdat de concilieresultaten nadien richtinggevend zijn geworden voor het kerkelijk leven in beide landen, is het zinvol aandacht te schenken aan hierop betrekking hebbende studies die de voorbije jaren vanuit genoemde centra zijn gepubliceerd.

De door Greiler en De Saeger samengestelde inventaris van de concilie-documentatie van mgr. E.-J. De Smedt (1909-1995) die van 1952 tot december 1984 bisschop van Brugge was, biedt een goed inzicht in de activiteiten van een bijzonder geëngageerde conciliedeelnemer die op 25 oktober 1960 op voorstel van uitvoerend secretaris van het betreffende concilie-orgaan, de Nederlander Jo Willebrands door paus Joannes XXIII werd benoemd tot lid van het Secretariaat voor de bevordering van de Eenheid der Christenen. Vanuit dit gremium was hij tijdens de eigenlijke concilieperiode onder meer belast met de presentatie van de achtereenvolgende schema's over de godsdienstvrijheid in de aula. Het concilie-archief van De Smedt dat zich in het "Centrum voor Conciliestudie Vaticanum II" bevindt, is vooral van belang voor wie geïnteresseerd is in de wordingsgeschiedenis van de verklaring over de godsdienstvrijheid en de verdere werkzaamheden van het zo juist genoemde secretariaat. Greiler en De Saeger hebben zich bij de ordening van de documentatie gebaseerd op de chronologie van Vaticanum II (de fase antepreparatoria; de praeparatoria; de vier zittingsperioden en de drie intersessies; en tenslotte de postconciliaire tijd waarover het archief overigens nauwelijks stukken bevat).

De handzame inventaris geeft ook inzicht in de contacten die De Smedt met andere bisschoppen, met concilietheologen en – veel minder – met de waarnemers van andere kerken onderhield. Dat verklaart waarom bepaalde stukken wel, maar andere documenten en verslagen niet of slechts fragmentair in dit archief terug te vinden zijn. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor de verslagen van de wekelijkse bijeenkomsten van de gedelegeerde waarnemers van de andere kerken en geloofsgemeenschappen met een delegatie van het Secretariaat voor de Eenheid. Klaarblijkelijk was De Smedt in deze bijeenkomsten niet geïnteresseerd.

De inventaris die Declerck en Louchez vervaardigden van het concilie-archief van kardinaal L.-J. Suenens (1904-1996) die van 1961 tot 1980 aartsbisschop van Mechelen was, bevat veel meer archivalia dan het archief-De Smedt. Dat ligt ook wel voor de hand gezien de sleutelpositie die Suenens op het concilie innam. Zo maakte hij na zijn kardinaalscreatie op 19 maart 1962 deel uit van de Centrale Voorbereidingscommissie en vanaf december 1962 van de uit tien leden bestaande Coördinatie-commissie en vervolgens ook van het Moderamen van vier kardinalen die vanaf de tweede zit-

tingsperiode in het najaar van 1963 de algemene werkvergaderingen ("congregationes generales") in de concilie-aula leidden. Inhoudelijk speelde Suenens een belangrijke rol bij de totstandkoming van de constitutie over de kerk en die over de kerk in de moderne wereld. Dit alles wordt zichtbaar in de nu geordende documentatie die uiteindelijk werd samengebracht in het archief van het aartsbisdom Mechelen en daar ook geraadpleegd kan worden. De gedrukte inventaris vormt daartoe een onmisbare sleutel. Ten behoeve van deze inventaris hebben de samenstellers zich ook gebaseerd op de chronologie van Vaticanum II. Waarom zij met betrekking tot de voorbereidingstijd van het concilie echter geen onderscheid hebben aangebracht tussen antepreparatoria (mei 1959 - juni 1960) en praeparatoria (juni 1960 - juni 1962), ontgaat mij enigszins (vgl. p. 64, 67 en 77).

Het door Van der Wiel en Cooman samengestelde repertorium van de documentatie-Onclin wijkt in meerdere opzichten af van de beide eerder genoemde inventarissen. De in Rome invloedrijke Leuvense kerkjurist W. Onclin (1905-1989) werd in augustus 1960 (en niet in 1958 zoals Cooman op p. 18 vermeldt) benoemd tot lid van de conciliaire voorbereidingscommissie voor de tucht van de clerus en het christenvolk. Op 24 september 1962 volgde zijn benoeming tot concilieperitus. Als zodanig was hij betrokken bij de totstandkoming van een drietal conciliedocumenten: het decreet over het herderlijk ambt van de bisschoppen, dat over het ambt en het leven van de priesters en dat over de priesteropleiding. Voorts werd hij nadat hij al in april 1964 benoemd was tot consultor van de commissie tot herziening van de Codex, op 14 november 1965 adjunct-secretaris van de pauselijke commissie van kardinalen die verantwoordelijk was voor de uitwerking van de herziening van de Codex die uiteindelijk zijn beslag kreeg in 1983. Een jaar later volgde zijn aanstelling tot lid van de pauselijke commissie voor de authentieke interpretatie van het nieuwe Kerkelijk Wetboek. Al deze functies en taken leidden tot een uitgebreide dossiervorming. Maar slechts eenderde deel van het overgeleverde materiaal heeft betrekking op Vaticanum II; de overige documenten betreffen de herziening van de Codex. Het conciliemateriaal is niet chronologisch, maar thematisch geordend en wel vanuit de wordingsgeschiedenis van de drie zo juist genoemde conciliedocumenten waarbij Onclin rechtstreeks betrokken was. Opvallend is dat het archief zo weinig stukken bevat over de voorbereidingstijd (mei 1959-juni 1962). Interessant juist voor deze periode is een klein dossier met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis van de *vota* van de Katholieke Universiteit te Nijmegen met het oog op het aangekondigde concilie (vgl. p. 89-90; zie voorts: J. Jacobs, Met het oog op een andere kerk (Baarn, 1986), p. 62 e.v.). Onclin was in de periode 1959-1966 namelijk ook buitengewoon hoogleraar in Nijmegen. Vermeld dient tenslotte nog dat het Vaticanum II-bestand uit het archief-Onclin zich in het "Centrum voor Conciliestudie" bevindt, terwijl het materiaal betreffende de Codex-herziening is gedeponeerd in de Faculteit Kerkelijk Recht van de K.U. Leuven.

Archiefbestanden als die van De Smedt, Suenens en Onclin, maar uiteraard ook die van andere conciliedeelnemers: bisschoppen zowel als periti, zijn van grote informatieve waarde als het erom gaat inzicht te ver-

werven in de meningsvorming binnen de verschillende conciliaire commissies. Daarom organiseerden de beide Belgische documentatiecentra in juli 1994 een internationaal colloquium dat gewijd was aan de activiteiten van diverse conciliecommissies. In de door Lamberigts, Soetens en Grootaers geredigeerde bundel is een groot aantal van de toen gehouden referaten opgenomen. Het karakter van die referaten loopt nogal uiteen. Dat geeft aan deze bundel een grote heterogeniteit die door de titel van het boek niet meer wordt gedekt. Zo wijdt Grootaers een overigens heel boeiend artikel aan de uiteenlopende wijzen waarop paus Paulus VI – met wisselend succes – de werkzaamheden van enkele commissies heeft pogen te beïnvloeden. Hiervoor heeft hij onder meer geput uit de hierboven genoemde fondsen van De Smedt en Onclin alsmede uit het belangrijke archief-Philips dat ook in het Leuvense “Centrum voor Conciliestudie” is gedeponneerd. Via de door Grootaers vermelde verwijfsplaatsen wordt voorts duidelijk dat zich in dit centrum ook heel andere archivalia bevinden, zoals die welke afkomstig zijn uit de collectie van de Fransman A. Glorieux die secretaris was van de commissie voor het lekenapostolaat. Een artikel waarbij optimaal gebruik is gemaakt van archiefbestanden die in Leuven en Louvain-la-Neuve zijn gedeponneerd, is dat van M. Velati over het Secretariaat voor de Eenheid en de rol die vanuit dit secretariaat werd gespeeld bij het ontstaan van het decreet over de oecumene. Velati heeft trouwens ook geput uit het archief-Charrière dat zich in Fribourg bevindt alsmede uit het archief-Rousseau in Chevetogne. Hieruit mag men concluderen dat zich in de archieven van individuele bisschoppen of periti altijd slechts een deel van de conciliedocumentatie bevindt, zelfs wanneer het om themata handelt waarvan de documentatie in hun bezit zou moeten zijn, omdat zij daarbij nauw betrokken waren, bijvoorbeeld als commissielid of peritus. Concentratie van concilie-archieven op één plek is vanuit dit oogpunt dan ook heel aantrekkelijk.

De door Fattori en Melloni geredigeerde bundel uit 1999 tenslotte bevat vijftien qua karakter eveneens nogal uiteenlopende bijdragen, voortgekomen uit inleidingen die in 1996 op een studieconferentie in Bologna werden gehouden over de dynamiek van Vaticanum II. Ze zijn geordend naar een drietal thema's: de betekenis van nationale bisschoppenvergaderingen (de latere nationale bisschoppenconferenties) voor de conciliaire gedachteontwikkeling; de invloed van individuele conciliedeelnemers vanuit hun eigen documentatie; en de meningsvorming binnen bepaalde conciliecommissies. Twee bijdragen verdienen in dit verband enige aandacht. Dat is allereerst de korte introductie van de hand van de hierboven al genoemde L. Declerck op het zogeheten conciliair dagboek van de Leuvense dogmaticus Gérard Philips (1899-1972) die als de meest invloedrijke Belgische peritus op Vaticanum II kan worden beschouwd. Het dagboek bestaat in feite uit een tweetal schriftjes met aantekeningen die vooral van belang zijn voor de wordingsgeschiedenis van drie van vier constituties van Vaticanum II: die over de kerk, die over de goddelijke openbaring en die over de kerk in de moderne wereld. De cahiers maken vanaf 2000 deel uit van het archief-Philips in het “Centrum voor Conciliestudie”. Veel grondiger is het artikel dat M. Lamberigts wijdt aan de actieve rol van al genoemde bisschop De Smedt op Vaticanum II. Niet vermeld wordt dat

een iets uitvoerigere Nederlandstalige versie van dit opstel in 1998 in het Vlaamse tijdschrift *Collationes* werd gepubliceerd. Lamberigts heeft intensief geput uit het archief-De Smedt, maar kon ten behoeve van zijn publicatie klaarblijkelijk nog geen gebruik maken van het verwijfsysteem dat in de hierboven besproken inventaris wordt gehanteerd. Dat is uitermate spijtig. Aan de hand van die inventaris kan men wel zien, welke stukken Lamberigts niet heeft gebruikt. Enigszins vreemd is dat hij naar aanleiding van de verwickelingen rond het schema over de godsdienstvrijheid na medio november 1964 geen aandacht schenkt aan het directe contact tussen paus Paulus en De Smedt op 20 november (vgl. de inventaris, p. 88).

Terugblikkend op bovenstaande publicaties maar ook op de reeds eerder verschenen Leuvense Vaticanum II-studies, zou ik het op prijs stellen wanneer elke uitgave van een van de beide genoemde documentatiecentra een appendix zou bevatten met daarin een bijgewerkte lijst van alle Vaticanum II-archieven die zich in het betreffende centrum bevinden met daarbij de vermelding of en hoe elk dossier geraadpleegd kan worden. Ook zou dit appendix een lijst moeten bevatten van alle Vaticanum II-studies die inmiddels onder verantwoordelijkheid van het betreffende centrum zijn gepubliceerd. Vaticanum II-onderzoekers zijn hiermee ten zeerste ge-